

Herkes İçin Coğrafya

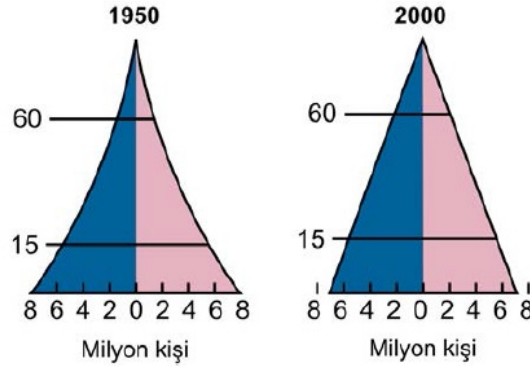
SAYI: 2 (Haziran 2019)

Nüfus Piramitleri, ÖSYM, Coğrafya Öğretmenleri

Barış BAYRAKTAR¹

Ülkemizde eğitim öğretim faaliyetleri maalesef ÖSYM ve onun yaptığı sınavlara göre değerlendirilir oldu. Başarı ya da başarısızlığımızın temel ölçü aracı bu sınavlar olageldi uzun süredir. Biz coğrafya öğretmenleri de bu rüzgârdan fazlasıyla etkilenmekteyiz. Bazı konular (topoğrafya haritaları, nüfus piramitleri vs.) ÖSYM'nin yaptığı sınavlarda sıkça soru çıkan alanlarımız. Hele hele Öğretmenlik Alan Bilgisi Testi'nde çıkan bazı sorular biz coğrafya öğretmenlerinin kafasında yıkılması gereken bazı klişeleri yıkmak için önemli bir fırsat olarak karşımızda duruyor olsa da maalesef camiamız içinde bu klişelerde ısrar eden önemli bir kitle de yok değil. Bu bağlamda gerek sosyal medya platformlarında gerekse biz öğretmenlerin kendi aramızda oluşturduğumuz Whatsapp gruplarında, deyim yerindeyse temcit pilavı gibi ısıtılıp ısıtılıp önümüze getirilen, ÖSYM'nin 2017 YGS'de sorduğu nüfus piramidi sorusu ve üzerine gelişen tartışmalar bu yazının yazılma nedenidir.

21. Aşağıda, bir ülkenin 1950 ve 2000 yıllarına ait nüfus piramitleri verilmiştir.

Bu ülkenin nüfus yapısında meydana gelen değişimle ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi söylenemez?

- A) Nüfus artış hızı azalmıştır.
- B) Yaşlı ölüm oranları azalmıştır.
- C) Ortalama yaşam süresi artmıştır.
- D) Doğum oranları azalmıştır.
- E) Çocuk ölüm oranları artmıştır.

¹ Yıldız Entegre Mesleki ve Teknik Anadolu Coğrafya Öğretmeni

Herkes İçin Coğrafya

SAYI: 2 (Haziran 2019)

Sözünü ettiğim, yukarıdaki soru. Coğrafya öğretmenleri arasında, soruda sorulan ve ölçülmek istenen beceriden bağımsız bir şekilde, “Bir ülkenin nüfus piramidi nasıl olurda 1950’de kenarları içe çökük üçgen iken 2000 yılında düzgün üçgen piramide dönüşür? Bu yıllardır anlattığımız şeylerle tamamen ters bir durum oluşturuyor” diyen ve epeyce destekçi toplayan bir grubu ortaya çıkardı. Aralarında benimde olduğum daha azınlıkta kalmış bir diğer grup ise “Olması gereken budur. Yıllardır MEB ders kitapları ve sınavlara hazırlık için basılan yardımcı kaynaklar öğrencileri yanlış yönlendiriyorlar” diyerek tartışmanın karşı blokunu oluşturdular. Bu girizgâhtan sonra gelelim asıl meseleye...

Değerli meslektaşlarım öncelikle hiçbir grafik, tablo, diyagram vd. şeylere bakarak ülkelerin gelişmişlik seviyeleri hakkında iddialı sözler edilemeyeceğini söyleyerek başlayayım konuya. Elbette genel geçer bazı çıkarımlarda bulunabiliriz ancak kesin olarak konuşmak çoğu zaman konuşanı yanıltır. Bu yüzden temkinli sözler etmekte yarar var. Öncelikle bir nüfus piramidinden doğrudan ulaşılabilecek bilgiler nelerdir bunlara odaklanalım:

- ✓ Nüfusun yaş gruplarına dağılım miktar ve oranları,
- ✓ Nüfusun cinsiyetlere dağılım miktar ve oranları,
- ✓ Çalışma çağındaki nüfusun miktar ve oranları,
- ✓ Bağımlı nüfusun miktar ve oranları,
- ✓ Çocuk ve yaşlı bağımlı nüfusun ayrı ayrı miktar ve oranları,
- ✓ Toplam nüfus miktarı gibi veriler ilk elden bu grafiklerden ulaşılabilecek bilgilerdir.

Oysa biz coğrafyacılar bir nüfus piramidine baktığımızda yalnız yukarıda sıraladığım istatistiksel verileri görmeyiz. Bu durumu AÜ DTCTF Coğrafya Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Ertuğrul Murat ÖZGÜR ders notlarında şu şekilde belirtiyor: “Nüfus piramitleri ait olduğu yerin bir anlamda sosyoekonomik ve tarihsel fotoğrafıdır ve bu fotoğraf her yerde farklı ve kendine özgü bir görünüm sunabilir.”² Nedir bu sosyoekonomik göstergeler? Derslerimizde sıkça kullandığımız gelişmişlik ve geri kalmışlık göstergeleri diyebiliriz genel anlamda ancak bir kez daha hatırlatayım, bu tür ifadeleri kullanırken temkinli olmakta yarar var. Bunu ısrarla söylememin nedeni şudur: Gelişmişlik! Kime göre? Neye göre gelişmişlik? Biz gelişmişlik deyince batı merkezli bir gelişmişlik algısından hareket ediyoruz. Sanayileşme sürecini tamamlamış toplumları gelişmiş diğerlerini geri kalmış ya da gelişmekte olanlar diye tarif ediyoruz. Bu tamamen batı merkezli bir anlayıştır. Brezilya’da, Amazon ormanlarında 5 binin üzerinde dünyanın geri kalanından habersiz, avcı, toplayıcı ya da çapa tarımı yapan topluluklar var. Bu kabilelere göre gelişmişlik algısıyla bize göre gelişmişlik algısı aynı mıdır? Cep telefonu, uzayda fir dolanan uydular, fiber optik kablolarla sağlanan internet bizim için bir gelişmişlik algısı iken onlar için eminim hiçbir şey ifade etmiyor.

² COG 108 Nüfus Coğrafyası Ders Notları. Ankara. 2011. s.104-105

Herkes İçin Coğrafya

SAYI: 2 (Haziran 2019)

Dolayısıyla gelişmişlik derken kendi algımıza göre gelişmişlikten söz ettiğimizi unutmamakta yarar var. Buraya kadar olan kısımdan anlaşılacağı üzere yapılan bu tür değerlendirmeler öznel nitelik taşırlar. Bu durumda daha genel geçer ifadelere, nesnel değerlendirmelere ihtiyaç olduğu açıktır.

Türk Dil Kurumu web sitesinde ilkel ve gelişmiş sözcüklerini şöyle tanımlanmaktadır.

İlkel: İlk durumunda kalmış olan, gelişmesinin başında bulunan, iptidai, primitif. Basit, karmaşık olmayan.

Gelişmiş: Gelişme gösteren, ümranlı³

Bu tanımlar şöyle değerlendirilmelidir. Üretim ve tüketim ilişkileri, üretim tarzı ve teknolojik bakımdan ilerleme kaydetmemiş toplumlar ilkel; üretim ve tüketim ilişkileri, üretim tarzı ve teknolojik bakımdan bir önceki toplumsal aşamanın üzerine koymuş ve modern dünyanın tüm ekonomik-toplumsal aşamalarından geçmiş topluluklar gelişmiş toplumlar olarak kabul edilmelidir. Bu bağlamda Antikite toplumu köle emeğine ve tarım ekonomisine dayanan, başlangıçta şehir devletleri şeklinde örgütlenmişken ilerleyen süreçte Roma ve İskender İmparatorlukları gibi merkezi krallıklar yaratmıştı. Sonrasında feodalite dönemi yine tarım ekonomisine dayanıyordu ancak köleci toplumun yerini topraksız köylü emeğine terk ettiği bir soylular düzenine sahipti. Bu düzen içinde Katolik Kilisesi inanılmaz büyük bir yer işgal ediyor; siyaset ve ekonomi üzerinde büyük bir tahakküm kurmuş bulunuyordu. Bunu takiben coğrafi keşiflerle kurulan sömürge ve koloni ekonomisi feodalite ve kiliseyi zayıflattı. Başlangıçta yeniden merkezi krallıklar güçlendi. Uluslararası ticaretle zenginleşen burjuvazi bu dönemde yavaş yavaş filizlendi. Yalnız ekonomik alanda değil kültür, edebiyat, felsefe ve sanat alanında çağının devrimci sınıfı rolünü üstlendi. Rönesans ve Reform hareketleri ile yönetimde söz sahibi olmak istediğini açıkça ortaya koydu. Aradan geçen iki yüz yılda gerçekleşen Sanayi Devrimi üretim ve tüketim ilişkilerini baştan sona yeniden düzenledi. Krallıklar yerlerini ulus devletlere ve burjuva demokrasisine bıraktı. Ulusal pazarlar öne çıktı. Artık ne kölelik ne de topraksız köylülük (serflik) kavramları kaldı. Artık üretim araçlarını elinde bulunduran burjuvazi ve emeğini satarak geçinen işçi sınıfı (proleterya) modern çağın hâkim iki sınıfı olarak ortaya çıktı. Buna göre Antikite toplumu, Feodal toplum, Sanayi Devrimi ve ulus devlet modeli toplumsal gelişmişlik aşamaları olarak doğru sıralamayı oluşturur diyebiliriz. Bu aşamaların her birini tamamlamış toplum ve devletler günümüzün en gelişmişleri iken bu aşamaları tamamlamamış ya da bu aşamalara henüz adım atmış toplum ve devletleri ise ya gelişmemiş ya da gelişmekte olan toplumlar diye adlandırmak doğru olmalıdır.

Bu durumda Afrika'nın birçok devlet ve toplumu ile Amazon kabileleri kaçınılmaz olarak ilkel ya da gelişmemiş olarak kabul edilmelidir. Sanayi Devrimi'nin başlayıp yayıldığı Kuzeybatı Avrupa ile Kuzey Amerika ve onları sonradan takip eden Rusya, Japonya, Güney Kore gibi ülkeler ve toplumları ise çağımızın en gelişmişleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Biz de nüfus piramitleri üzerinden ülkelerin gelişmişlik ve geri

³ <http://sozluk.gov.tr/>

Herkes İçin Coğrafya

SAYI: 2 (Haziran 2019)

kalmışlık seviyeleri üzerine yorum yaparken kaçınılmaz olarak bu aşamaları tamamlayıp tamamlamadıklarına bakmak durumundayız.

Nüfus piramitlerini sınıflandırırken Özgür, “Nüfusun yaş bileşimine yansıyan ortak etmenler söz konusu ise de, bu etmenlerin etki derecesi ve zamanındaki farklılıklar, çok değişik nüfus piramitlerinin ortaya çıkmasına yol açar. Ülke ölçeğinde yapılacak genellemeler sonucunda 4 ayrı karakterdeki nüfus piramidinden bahsedilebilir. Bu tipler: **gelişen (progressive)**, **gerileyen (regressive)**, **durağan (stationary)** ve **orta tip (intermediate)** gibi isimlerle anılmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki, nüfus piramitleri ait olduğu yerin bir anlamda sosyoekonomik ve tarihsel fotoğrafıdır ve bu fotoğraf her yerde farklı ve kendine özgü bir görünüm sunabilir.”⁴ ifadelerini kullanır.

Nüfus piramitleri konusunda yabancı kaynaklara baktığımızda gelişmişlik ya da geri kalmışlık ifadeleri kıskacıdan görece kurtulmuş, bunun yerine sanayi öncesi, sanayileşme sürecindeki ve sanayileşme sürecini tamamlamış ülke ya da toplumlar gibi ifadeler kullanıldığını görüyoruz. Örneğin aşağıdaki grafikler incelendiğinde ülkemizde yaygın kullanılanlardan biraz daha farklı bir yol izlendiği görülür.⁵

Grafiğe dikkat ederseniz 1. Aşama (orijinal kaynakta stage 1) için kenarları içe çökük üçgenimsi piramit kullanılmış ve örnek ülke olarak da Nijer seçilmiştir. Bunun son derece akla uygun, tutarlı nedenleri vardır. Bu aşama sanayi öncesi toplumları ifade eder. Bu tür ülkelerde en temel sorun gıda ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği gibi nedenlerle ortalama insan ömrünün oldukça kısa olmasıdır. Genellikle ortalama ömür

⁴ COG 108 Nüfus Coğrafyası Ders Notları. Ankara. 2011. s.104-105

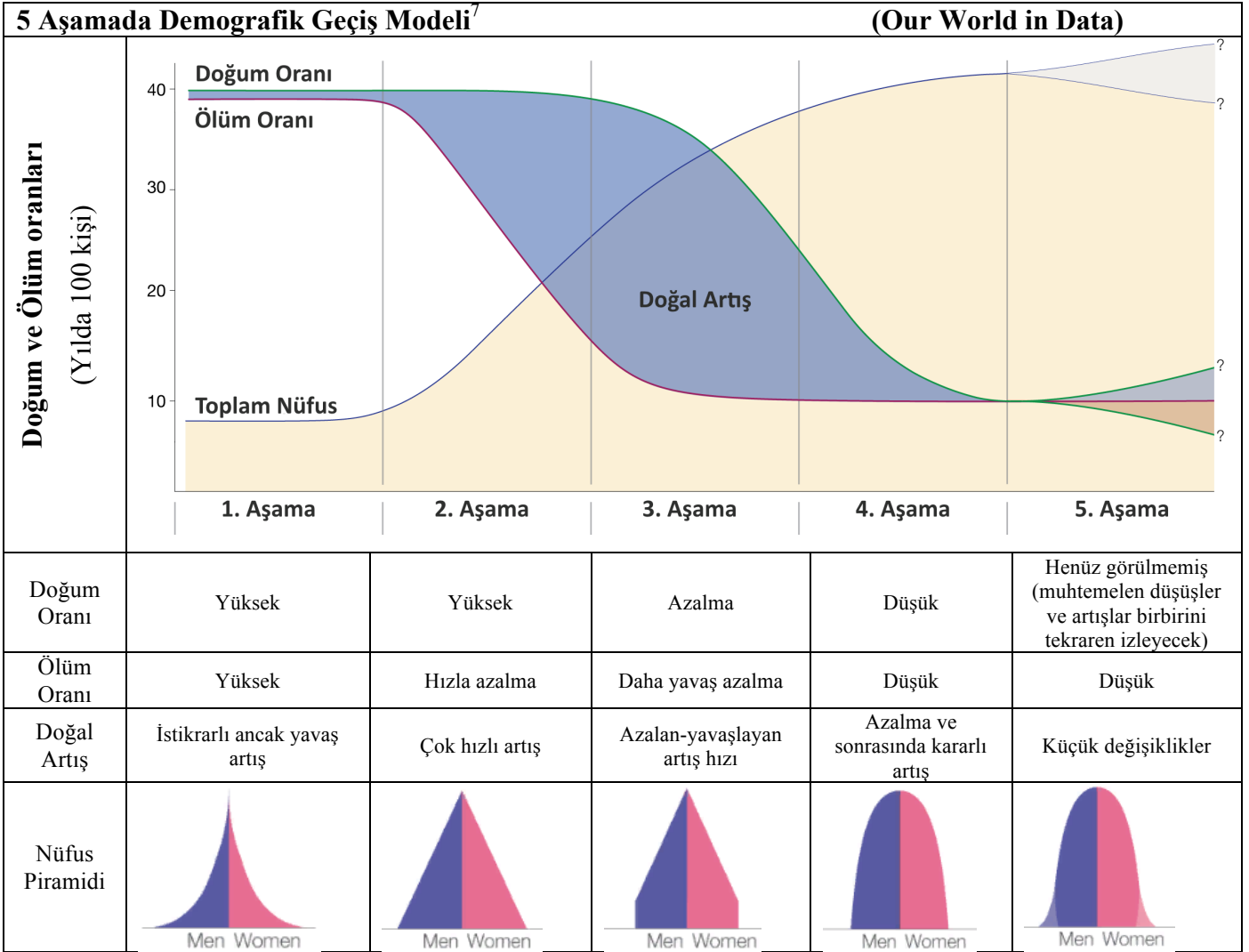
⁵ <https://jemimacooper.files.wordpress.com/2012/03/picture-6.png>

Herkes İçin Coğrafya

SAYI: 2 (Haziran 2019)

40 yıl ve daha azdır. Ortalama ömrün bu kadar kısa olduğu bir toplumda, toplumun sürekliliğini, neslin devamlılığını sağlamak son derece güçtür. Bu nedenle doğurganlık oranları son derece yüksektir. Afrika ya da Amazon yerlilerini konu alan belgeselleri gözünüzün önüne getirin lütfen. Köy içinde oraya buraya koşturan onlarca çocuk vardır. Onların genç anneleri, köyde kalmış ve bilge kişi konumunda, çoğunlukla aynı zamanda şaman olan bir ya da birkaç yaşlı kadın-erkek ve ava gitmiş genç erkekler. Yani yaşlı nüfus yok denecek kadar az ve orta yaş grubu aynı şekilde çocuk nüfusa göre son derece azdır. Böyle bir toplumda, topluluğun kendini var etmesi ve neslin kendini bir sonraki nesle aktarması ancak aşırı doğurganlıkla mümkündür. Aşırı doğurganlığa karşın nüfus artış hızı aşırı değildir çünkü gerek çocuklarda gerekse üst yaş gruplarında ölüm oranları son derece yüksektir. İstikrarlı ancak yavaş bir artış söz konusudur. Bu durumu aşağıdaki grafikte, yine 1. Aşamamın alt kısmında yazılmış olan “istikrarlı veya yavaş artış” (orijinal kaynakta, stable or slow increase)⁶ ifadesinde görüyoruz.

⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Demographic_transition

⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Demographic_transition

Herkes İçin Coğrafya

SAYI: 2 (Haziran 2019)

2. aşamada yüksek doğurganlık devam etmekle birlikte ölüm oranlarındaki azalma göze çarpmaktadır. Bu nedenle çocuk yaş gruplarından genç, olgun ve yaşlı diyebileceğimiz yaş gruplarına daha fazla insanın aktarıldığını, bu nedenle içe çökük üçgen piramidin yavaş yavaş düzgün üçgen piramide dönüştüğünü görüyoruz. Bu aşama bir öncekine göre daha ileri, tartışmamızdaki deyimle, daha ileri bir gelişmişlik seviyesini gösterir. Zira üst yaş gruplarına daha fazla insan katılmış yani ortalama ömür uzamıştır. Bunu anlamak için piramidin en tepe kısmına bakmak yeterli olacaktır çoğu zaman. Özellikle 65 yaş üstü gruba daha fazla insanın katılması sağlık hizmetlerinin geliştiğini; bu ise sosyoekonomik anlamda daha ileri bir seviyeye ulaşıldığını bize kanıtlar. Bir önceki aşamayla benzer olarak yüksek doğurganlık görülürken o aşamadan farklı olarak nüfus artış hızı çok fazladır. Bu durum ölüm oranlarının azalmasına dayanır ve yukarıdaki görselde, 2. aşamada “çok hızlı artış” (very rapid increase) şeklinde ortaya konmuştur. Bu aşama sanayileşme sürecinin başındaki toplumlara ifade eder diyebiliriz.

3. Aşamaya gelindiğinde nüfus miktarı belirli bir büyüklüğe ulaşmış, ekonomik gelişimde belirli bir mesafe kat edilmiştir. Dolayısıyla toplum artık çoğu zaman kendiliğinden bazı durumlarda da devlet politikalarıyla yeni koşullara adapte olur. Kadınların iş hayatına daha fazla katılımı, kentleşme olgusu, kentte çocuk yetiştirmenin zorlukları gibi birçok koşul nedeniyle doğurganlık belirli bir noktada sabitlenir. Bu nokta her ülkeye göre farklı oranlarda gerçekleşebilir. Dolayısıyla bu durumda tabandan başlayarak yukarıya doğru piramidin kenarları dik bir duvar gibi görünmeye başlar. Bu eğilim uzun süre devam eder ki bu aşamaya dengelenme aşaması da denilebilir. Hatta Türkiye gibi bazı ülkelerde bu aşamadan önce piramidin tabanında görülen hızlı bir daralma da göze çarpar. Bu aşama artık nüfusun durağanlaştığı aşamadır. Sanayileşme ve kentleşme halen devam etmektedir. Ortalama yaşam süresi uzamış ve halen uzamaya, yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payı artmaya devam etmektedir. Öte yandan 15 yaş altı nüfusun toplam nüfus içindeki payı ise giderek azalmaktadır. Ülkemizin uzun süredir bu aşamada olduğunu söylesek sanırım yanlış söylemiş olmayız.

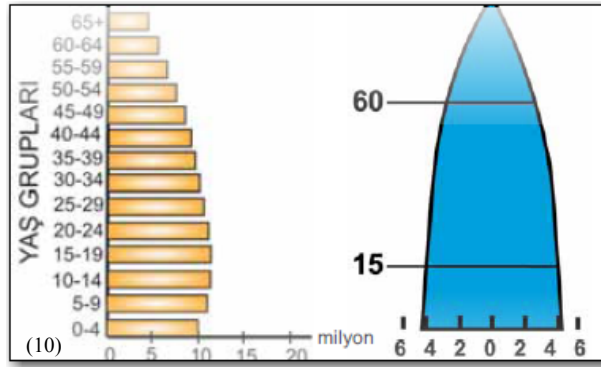
4. Aşamaya gelindiğinde artık o ülkenin sosyoekonomik gelişim sürecini tamamladığını söyleyebiliriz genel olarak. Doğurganlık oldukça düşük seviyelerde sabitlenmiş, olgun ve yaşlı nüfus oranı artmış, ortalama ömür uzamış, her yaş grubunda ölüm oranları azalmıştır. Özgür, bu aşamaya **orta tip (intermediate)** demektedir. Bu aşama artık ileri düzeyde sanayileşmiş toplumlarda sıkça karşımıza çıkan bir grafik türüdür. Yani sanayileşmesini tamamlamış toplumlara özgüdür.

Biz coğrafya öğretmenleri genellikle bu aşamaya “arıkovanı” deriz ki bana göre bu da yanlıştır. Arıkovanı aşaması bunun bir sonraki aşamasıdır. Oysa aşağıdaki görselde de görüldüğü üzere arı kovanı hem yukarıdan hem de tabandan daralan bir yapıya sahiptir. Arıkovanı aşaması diyebilmemiz için bir sonraki aşamaya geçilmeli ve oldukça düşük doğurganlık sonucunda 15 yaş altı nüfus azalmalıdır. Kısacası arı kovanı piramidi 4. Aşamanın daha ileri bir aşamasıdır. Şayet piramidin arı kovanına benzemesine yol

açan düşük doğurganlık çok uzun yıllar devam ederse söz konusu ülke genç ve üretken nüfus ihtiyacını karşılayabilmek için doğurganlığı teşvik eden nüfus politikaları izleyebilir. Şayet bu politikalar sonuç verirse piramidin tabanı önceki yıllara göre genişleme eğilimi gösterecektir ki bu durumda biz coğrafya öğretmenleri arasında “çan şekilli piramit” denilen ve gene sanayileşme sürecini tamamlamış toplumları karakterize eden piramit türü ortaya çıkacaktır. Yukarıdaki ikinci grafiğin son aşamasına dikkat ederseniz bu durum için “henüz görülmemiş” tabiri kullanılmıştır. Yani bu çan şekilli piramit dediğimiz durum gelecekte muhtemelen karşımıza çıkabilecek bir durumdur.

(9)

(10)

Değerli meslektaşlarım, konumuz her ne olursa olsun bizler öğretmen ve akademisyenler olarak elbette kendi dünya görüşlerimize sahibiz. Dolayısıyla bazı konuları ele alırken dünya görüşlerimizin etkisinden sıyrılmak ve nesnel bilgileri öğrencilerimizle paylaşmakta sorunlar yaşayabiliyoruz. Bu durum üzerinde öznel düşüncelerimiz ne kadar etkili oluyorsa bir o kadar da önceden öğrenilmiş yanlış bilgileri hayatımızdan çıkarmamakta gösterdiğimiz ısrar (ileriye ket vurma) etkili olmaktadır. Maalesef ülkemizde dershanecilik ve dersane yayıncılığı denen sektör birçok yanlış klişe bilgi türetmiştir. Birçoğumuzun geçmişinde de bu sektör şu ya da bu düzeyde yer aldığı için bu klişeler hayatlarımızda önemli yer işgal etmektedir. Bu klişelerden kendimizi kurtarmadığımız sürece bu tür sonu olmayan tartışmalardan da kendimizi kurtaramayacağız. Bu durumu konumuzla ele alırsak, öncelikle öğretmen olarak bizler bir grafikteki sayısal verilere yoğunlaşmalıyız. Sayısal veriler kesin verilerdir ve tartışmaya yer bırakmaz. Sonrasında bu verilerin yorumlarını yaparken nelere dikkat etmemiz gerektiği konusunda kendimize bir değerlendirme ölçütleri belirlersek (örneğin doğurganlığın azalması mı yoksa yaşlı nüfus oranının artması mı gelişmişliğin daha iyi bir göstergesidir?) muhtemelen yorumlarken yaptığımız hataları en aza indiririz. Bu bağlamda tartışmaktan kaçmamak, zayıf yanlarımızı açık yüreklilikle ortaya koymak, meslektaşlarımıza ve alanımıza yön veren akademisyenlerimize kulak kabartmak, yalnız yerli kaynaklardan değil yabancı kaynaklardan da sık sık yararlanmak hepimizin ve ülkemizin faydasına olacaktır. Bu ülke ve onun kaynaklarının bizlerin gelecek kuşaklara olan mirasımız değil onlara borcumuz olduğu bilincinden hareket edersek hepimiz en iyiyi ve en doğruyu hayata geçirmekle yükümlüüz.

Herkes İçin Coğrafya

SAYI: 2 (Haziran 2019)

KAYNAKLAR:

Özgür, E. M. COG 108 Nüfus Coğrafyası Ders Notları. Ankara. 2011

<https://jemimacooper.files.wordpress.com/2012/03/picture-6.png> (Görselin orijinalinden çevirisi yazar tarafından yapılmıştır)

https://en.wikipedia.org/wiki/Demographic_transition

<https://ourworldindata.org/world-population-growth>

<https://tr.depositphotos.com/140329268/stock-illustration-beehive-icon-in-outline-style.html>

<https://cografyahocasi.com/10-sinif/nufus-piramitleri-ve-ozellikleri.html#prettyPhoto>

- [1] Yıldız Entegre Mesleki ve Teknik Anadolu Coğrafya Öğretmeni
- [2] COG 108 Nüfus Coğrafyası Ders Notları. Ankara. 2011. s.104-105
- [3] <http://sozluk.gov.tr/>
- [4] COG 108 Nüfus Coğrafyası Ders Notları. Ankara. 2011. s.104-105
- [5] <https://jemimacooper.files.wordpress.com/2012/03/picture-6.png>
- [6] https://en.wikipedia.org/wiki/Demographic_transition
- [7] https://en.wikipedia.org/wiki/Demographic_transition
- [8] <https://ourworldindata.org/world-population-growth>
- [9] <https://tr.depositphotos.com/140329268/stock-illustration-beehive-icon-in-outline-style.html>
- [10] <https://cografyahocasi.com/10-sinif/nufus-piramitleri-ve-ozellikleri.html#prettyPhoto>